

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

**SOCIOLOŠKO
NASLEĐE
VOJINA MILIĆA –
100** godina od rođenja

Urednice: Željka Manić i Anđelka Mirkov

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet | 2022

1838

S

ociološko nasleđe
Vojina Milića –
100 godina od rođenja

*Urednice:
Željka Manić i Anđelka Mirkov*

*Sociološko nasleđe Vojina Milića –
100 godina od rođenja*
Urednice: Željka Manić i Anđelka Mirkov
Prvo izdanje, Beograd 2022.

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20,
Beograd 11000, Srbija
www.f.bg.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Danijel Sinani
dekan Filozofskog fakulteta

Recenzenti

Prof. dr Marija Bogdanović, profesorka emerita,
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Prof. dr Božo Milošević, redovni profesor u penziji,
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Prof. dr Dušan Mojić, redovni profesor,
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Fotografija na korici

Fotografija Vojina Milića iz porodičnog albuma,
koju je ustupio Dušan Milić

Dizajn korice

Ivana Zoranović

Lektura i korektura

Nevena Mrđenović

Priprema za štampu

Dosije studio, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž

200

ISBN

978-86-6427-259-9

Izdavanje knjige je finansijski pomoglo
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

7 | Umesto uvoda

I SOCIOLOŠKA TEORIJA

11 | *Aleksandra Marković, Andrej Kubiček*
Još jedan pogled na (zaboravljenu) teoriju o društvenoj strukturi – Vojin Milić u peru savremenih domaćih sociologa

31 | *Dragana Gundogan*
Doprinos Vojina Milića izučavanju horizontalnih obrazovnih nejednakosti u okviru visokog obrazovanja

II METODOLOGIJA SOCIOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

47 | *Jasmina Petrović*
Stvaranje kredibilne iskustvene evidencije za sociološka istraživanja: doprinos Vojina Milića razvoju metodoloških načela i istraživačke prakse

63 | *Vladimir Ilić*
Milićevo shvatanje komplementarnosti i triangulacija kod kombinovanih (*mixed methods*) istraživanja

73 | *Nemanja Zvijer*
Mogućnosti upotrebe vizuelnih metoda u sociologiji

III SOCIOLOGIJA SAZNANJA I SOCIOLOGIJA NAUKE

93 | *Jovo Bakić*
Uticaj reakcionarnih ideja Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića na organizacije krajnje desnice u postsocijalističkoj Srbiji

105 | *Jelena Pešić*
Doprinos Vojina Milića proučavanju globalnih nejednakosti u proizvodnji znanja: teorijsko razmatranje upotrebe konceptualnog para središte–periferija u proučavanju organizacije nauke

- 127 | *Sanja Petkowska*
Proučavanje naučnoistraživačke politike perifernih zemalja
u radu Vojina Milića
- 141 | *Željka Manić*
Milićev doprinos naukometriji

Jelena Pešić¹

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Odeljenje za sociologiju

Doprinos Vojina Milića proučavanju globalnih nejednakosti u proizvodnji znanja: teorijsko razmatranje upotrebe konceptualnog para središte–periferija u proučavanju organizacije nauke²

Apstrakt: Tokom proteklih decenija, sa sve snažnijim procesima akademskog umrežavanja, raste i broj radova koji problematizuju pitanje globalnih akademskih nejednakosti, nudeći teorijske elaboracije uzroka, posledica i načina na koji se strukturiraju globalna hijerarhija u proizvodnji znanja. S obzirom na to da se pomenute nejednakosti strukturiraju na političkom, ekonomskom, kulturnom i geografskom nivou, o njima se neretko govori u terminima teorija zavisnosti i teorije svetskog sistema (gde se linije distinkcije povlače između centra, poluperiferije i periferije) ili savremenih postkolonijalnih teorija (u okviru kojih se razlikuju globalni sever, globalni jug i, u novije vreme, globalni istok). Problem nejednakosti u globalnoj proizvodnji znanja u sociologiji se poslednjih godina sve više tematizuje ili koristi kao analitički koncept i u okviru domaće nauke o društvu. Međutim, pionirski rad, koji je na pomenutu tendenciju ukazao znatno ranije no što je ona postala u potpunosti uobličena i u nauci o društvu popularizovana, vezuje se za Vojina Milića. Reč je o tekstu pod nazivom „Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauke”, objavljenom 1989. godine u časopisu *Sociologija*, odnosno 1995. godine u okviru obimne monografije *Sociologija nauke*.

Ključne reči: središte, periferija, globalne nejednakosti, proizvodnja znanja, organizacija nauke

1 pesicj@gmail.com

2 Rad na tekstu je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-68/2022-14/200163).

Uvod

Tokom proteklih decenija, sa sve snažnijim procesima akademskog umrežavanja, raste i broj radova koji problematizuju pitanje globalnih akademskih nejednakosti, nudeći teorijske elaboracije uzroka, posledica i načina na koji se strukturiše globalna hijerarhija u proizvodnji znanja. Optimistična predviđanja o tome da će širenjem svetskog kapitalističkog sistema doći do procesa univerzalizacije nauke brzo su se povukla pred činjenicom da se i globalni sistem proizvodnje, transfera, validacije i legitimizacije naučnog znanja strukturiše duž linija ekonomskih, političkih, kulturno-simboličkih i društvenih globalnih nejednakosti. Nejednako uključivanje naučnika i istraživača u globalnu podelu naučnog rada proizvodi epistemičke nejednakosti, u okviru kojih izbor, prenos i legitimizacija naučnih saznanja, kao i pristup resursima neophodnim za proizvodnju znanja, neretko dobijaju formu intelektualnog imperijalizma, s jedne strane, odnosno akademske zavisnosti, s druge.

Proces uspostavljanja globalne akademske hijerarhije proizvodi brojne posledice kada je reč o razvoju (društvene) nauke (od esencijalizacije, stereotipizacije i prazne univerzalizacije, preko raširene upotrebe etnocentričnih ili metrocentričnih teorijskih koncepata i usmerenosti naučnih istraživanja na pojedine teme, do upotrebe pojednostavljenih modela ili kanonizacije pojedinih teorijskih koncepata i marginalizacije drugih) (Bourdieu & Wacquant, 1999). U okviru istraživačkih pristupa proizvodnji znanja na globalnom planu, upotrebom analogija sa sličnim pristupima u ekonomskoj teoriji i teorijama o prirodi kapitalizma (a posebno teorijama zavisnosti), iskristalisali su se pojmovi kao što su politička ekonomija znanja, intelektualni imperijalizam, akademska zavisnost, akademski ekstraktivizam, epistemicid, i konačno, akademski kapitalizam (Alatas, 2003; 2022; Fasenfest, 2010; Jessop, 2018; Grosfoguel, 2019; Muller, 2021).

Problem nejednakosti u globalnoj proizvodnji znanja u sociologiji sve više se poslednjih godina tematizuje ili koristi kao analitički koncept i u okviru domaće nauke o društvu i srodnih disciplina (na primer, Blagojević, 2009; Blagojević & Yair, 2010; Hughson, 2018; Petkovska, 2017; 2021; Višić i Poleti Ćosić, 2018; Babović, 2018; Spasić 2021; Resanović, 2021; Bacevic, 2021, itd.). Međutim, jedan od pionirskih radova u okviru domaće nauke o društvu, koji je ukazao na pomenutu tendenciju znatno ranije no što je ona postala u potpunosti uobličena i u nauci o društvu popularizovana, vezuje se za Vojina Milića. Reč je o tekstu pod nazivom

„Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauke”, prvobitno objavljenom 1989. godine, u časopisu *Sociologija*, a potom preštampanom u monografiji *Sociologija nauke*.

Savremeni pristupi proučavanju lociranosti proizvodnje znanja

Kraći pregledi teorijskih pristupa usmerenih na proučavanje lociranosti i hijerarhije u proizvodnji znanja dostupni su u domaćoj literaturi (na primer: Spasić, 2021; Resanović, 2021). Ukazuje se na nekoliko teorijskih izvora na temelju kojih su izgrađeni pristupi koji problematizuju globalne nejednakosti u proizvodnji znanja; među njima, svakako najznačajniji izvori su teorije zavisnosti, odnosno njihova evolucija u okviru teorije svetskog sistema, s jedne strane, i savremene postkolonijalne teorije i njene struje kao što su teorije dekolonijalnosti, teorija globalnog juga, i u novije vreme, pristup globalnog istoka, s druge. Pored toga, ukazuje se i na pojedine teorijske pristupe koji su na sličan način problematizovali lociranost naučnog znanja i kulturni imperijalizam, kao što je, na primer, Burdijeova teorija polja, formulisana gotovo posve nezavisno od prethodnih pristupa, te feministička teorija, i u okviru nje, teorija intersekcionalnosti (Spasić, 2021). Iako je reč o teorijama i pristupima, među kojima pojedini i nisu primarno formulisani kako bi objasnili globalne nejednakosti u proizvodnji znanja, tokom proteklih decenija njihova je primena upravo u okviru ovog istraživačkog polja zaživela. Međutim, pre no što su one bile u potpunosti uobličene i raširene u nauci o društvu, na mogućnost formulisanja jedne takve perspektive i njenu primenu ukazao je upravo Vojin Milić, u svom naporu da dalje razvije polje proučavanja koje je bilo marginalizovano u domaćoj sociologiji, a reč je o sociologiji nauke.

Pre nego što se posvetimo Milićevom doprinosu uvođenju perspektive periferije u teorijsko uobličavanje i interpretaciju procesa uspostavljanja hijerarhije naučnog znanja, akademskih nejednakosti i organizacije nauke, najpre ćemo ukazati na osnovne pojmove i koncepte koji cirkulišu u okviru ovog istraživačkog polja. Pri tome, fokus će biti na onim konceptima i modelima koji su potekli iz teorija zavisnosti (i njihove dopune proistekle iz teorije svetskog sistema), s obzirom na to da je Milićeva tematizacija odnosa središta i periferije, kao jednog od modela proučavanja nejednakosti u proizvodnji znanja, upravo donekle inspirisana ovom teorijskom perspektivom.

Primena konceptata teorija zavisnosti i teorije svetskog sistema u proučavanju globalnih epistemičkih nejednakosti

Sledeći postavke teorija zavisnosti, savremeni teoretičari tvrde da na sličan način na koji se uspostavlja globalna podela rada na ekonomskom nivou, ona se formira i u okviru akademske sfere proizvodeći epistemičku hijerarhiju kojom se kao jedini legitimni institucionalizuju zapadni univerzitetski sistemi, evropski jezici, zapadni oblici proizvodnje znanja, estetski ukusi i pedagoški sistemi (Mignolo, 2000; Alatas, 2003; Grosfoguel, 2007). Da bi se objasnio mehanizam formiranja globalnih nejednakosti u proizvodnji znanja, polazi se od pojma akademskog kapitalizma (Jessop, 2018; Alatas, 2022). Alatas (Alatas) ukazuje na dva donekle različita značenja ovog pojma. Prvo se odnosi na doprinos sektora obrazovanja i istraživanja akumulaciji kapitala, kroz proizvodnju kvalifikovanih kadrova (humanog kapitala) saobrazno potrebama tržišta rada, pružanja usluga i obezbeđivanja potrebne infrastrukture korporacijama, te putem transfera znanja (Alatas, 2022: 15). Drugo značenje je specifičnije i odnosi se na proširivanje logike kapitalizma na sektore obrazovanja i istraživanja, gde se organizacija i funkcionisanje univerziteta i istraživačkih instituta temelji na ekonomskoj logici maksimizacije profita i rasta kompetitivnosti na akademskom tržištu, kroz procese komercijalizacije, kapitalizacije i finansijalizacije obrazovanja, kvazikomodifikacije umnog rada i podređenosti obrazovnog sistema zahtevima profitabilnosti (Jessop, 2018; Alatas, 2022).

Na tragu teorija zavisnosti i njihovih postavki o hijerarhijskom strukturisanju kapitalizma kao svetskog poretka na temelju izvlačenja viška vrednosti zemalja centra iz zemalja periferije (ekonomski ekstraktivizam), Ramon Grosfogel (Ramon Grosfoguel) (2019) ukazuje na epistemički, akademski ekstraktivizam (prethodno Betasamosejk Simpson (Betasamosake Simpson) prva uvodi pojam kognitivnog ekstraktivizma, a uporedo s tim cirkulišu i pojmovi metodološkog i intelektualnog ekstraktivizma; *videti* u: De Sousa Santos, 2018), kao mehanizam reprodukcije imperijalne akademske dominacije, na temelju kojeg se održava globalna podela naučnog rada i geografska, organizaciona, ali i simbolička hijerarhija u proizvodnji znanja (Alatas, 2022). Akademski ekstraktivizam podrazumeva apropijaciju, dekontekstualizaciju, depolitizaciju i preoblikovanje ideja, teorija i istraživačke građe, koji originalno nastaju u okviru akademske periferije, od strane istraživačkih i akademskih institucija i naučnika zemalja centra, te njihovo ugrađivanje u zapadne teorijske modele i prisvajanje kao sopstvenih originalnih teorijskih ili istraživačkih dostignuća (De Sousa San-

tos, 2018; Grosfoguel, 2019; Alatas, 2022). Akademski ekstraktivizam, pored toga, obuhvata i nejednaku razmenu, odnosno ekstrakciju humanog kapitala, uključujući aproprijaciju ljudskih resursa (studenata, naučnika, istraživača) kroz programe akademske mobilnosti, kojom se akademske institucije periferije prazne od kvalifikovane akademske radne snage (u čiju su proizvodnju uložile sopstvene resurse), dok dobit izvlače institucije centra i na taj način uvećavaju sopstvenu kompetitivnost na globalnom akademskom tržištu (Jekanowski, Pasek & Elliot, 2022).

Na pojavu akademskog ekstraktivizma, kako navodi Spasić (2021), skrenuo je pažnju još sedamdesetih godina i Paulin Hountondži (Paulin Hountondji), koji, oslanjajući se na Aminov koncept ekstrverzije (Amin, 1976), ukazuje na sličnu tendenciju u akademskoj sferi. Naime, on intelektualnu ekstrverziju situira u proces transformacije sirovih podataka i empirijske građe u teorijske generalizacije (na sličan način kao što ekonomska ekstrverzija podrazumeva transformaciju sirovina u gotove industrijske proizvode na temelju nejednake razmene), gde se u zemljama periferije pojavljuje teorijska praznina u procesu celokupne proizvodnje znanja, odnosno nedostatak istraživačkih, naučnih i institucionalnih kapaciteta da se na osnovu empirijske građe formulišu šire teorijske generalizacije (Hountondji, 2002: 225, 227, 228). Ukazuje na postojanje međunarodne podele intelektualnog rada, odnosno na sistem i organizaciju akademskih institucija gde se glavnina akademske i istraživačke infrastrukture nalazi u zemljama centra, dok su institucije u zemljama periferije neretko samo aneksi matičnih institucija centra. Ne samo da dolazi do nejednake razmene intelektualne građe između matičnih i perifernih zemalja (u kojoj periferijska akademska infrastruktura proizvodi empirijske podatke ili uže teorijske generalizacije, dok matične institucije proizvode i isporučuju gotove teorijske koncepte i tehnike istraživanja), već Hountondži ukazuje i na određenost istraživačke usmerenosti akademskih institucija periferije naučnim interesima i potrebama matičnih institucija centra (Hountondji, 2002: 229, 230). Drugim rečima, teorijski koncepti se mahom formulišu u zemljama centra, dok istraživačkim institucijama na periferiji ostaje da testiraju koncepte koji su već formulisani, primenjujući metode i tehnike prikupljanja podataka koji su unapred zadati.

Alatas ukazuje da su ključni procesi za razumevanje uslova proizvodnje znanja u zemljama periferije akademski imperijalizam, s jedne strane, odnosno akademska zavisnost, s druge. Interakcija ova dva procesa doводи do nedovoljne akademske razvijenosti (*academic underdevelopment*) u zemljama periferije (Alatas, 2022: 15–16). Oba procesa, pri tome, čine sastavne elemente uspostavljanja globalnog akademskog kapitalizma. Intelektualni imperijalizam, kako navodi Alatas, analogan je ekonomskom i

političkom (Alatas, 2022: 17). Iako je tokom perioda kolonijalne dominacije ova vrsta imperijalizma bila direktna, danas su, smatra on, razvijene indirektno forme hegemonije u okviru kojih naučnici i istraživači periferije svojevoljno i entuzijastično usvajaju oblike znanja koji se proizvode na Zapadu. Intelektualni imperijalizam se pojavljuje u dve forme: prva se odnosi na ulogu koje obrazovne i istraživačke institucije imaju u podupiranju političkog i ekonomskog imperijalizma; druga, specifičnija forma, odnosi se na paralelnu strukturu intelektualne dominacije koja se formira uz politički i ekonomski imperijalizam i sprovodi uz pomoć eksploatacije naučnika, akademskih institucija, ideja i empirijske građe periferije (Alatas ovaj pojam izjednačava sa ekstraktivizmom), tutorskog odnosa prema periferijskim naučnicima, pritiska da se nametnuti koncepti usvoje, dodeljivanja sekundarne uloge akademskim institucijama ili naučnicima periferije, racionalizacije civilizacijske misije koju sprovode dominantne akademske institucije centra i, konačno, putem kadrovske selekcije naučnika koji dolaze iz zemalja periferije (Alatas, 2022: 17).

Još jednom povlačeći paralelu sa teorijama zavisnosti, Alatas ukazuje da se intelektualni imperijalizam u postkolonijalnom periodu ne sprovodi ili održava direktnim putem, već uspostavljanjem akademske zavisnosti (pri tome, on akademsku zavisnost i imperijalizam povezuje isključivo sa društvenim i humanističkim naukama). Pozivajući se na određenje ekonomske zavisnosti, pojma koji je razradio brazilski ekonomista i sociolog Teotonio dos Santos (Theotônio dos Santos) (1970), on definiše akademsku zavisnost kao proces u kojem akademske zajednice zemalja centra napreduju shodno unapred određenim kriterijumima razvoja i progresa, dok je razvoj akademskih zajednica periferije samo refleksija onih procesa koji se odvijaju u centru. S obzirom na to da ove druge ne uspevaju da uhvate priključak sa zajednicama u centru, njihov konačni saldo je uvek negativan (slično Frankovom (Frank) konceptu razvoja nerazvijenosti iz 1967. godine). Akademska zavisnost obuhvata nekoliko elemenata: 1. zavisnost u pogledu naučnih ideja, teorijskih koncepata, metateorija, agendi empirijskih i primenjenih istraživanja, metodoloških postupaka, itd., koji mahom potiču iz akademskih institucija zemalja centra; 2. zavisnost u pogledu dostupnosti medija putem kojih se te ideje prenose (istraživačkih kuća koje izdaju knjige ili naučne časopise, itd.); 3. zavisnost u odnosu na tehnologije obrazovnog procesa koje se mahom prenose putem različitih resursnih centara ili nevladinih organizacija osnovanih u zemljama periferije, a koje ostaju nedostupne lokalnim univerzitetima; 4. zavisnost od finansijskih i drugih resursa za istraživanje i prenos znanja bez kojih bi ove aktivnosti u značajnoj meri zamrle (posledica ove vrste zavisnosti je usmerenost istraživačkih tema i problema na periferiji ka naučnim zahtevima koji dolaze iz zemalja centra); 5. zavisnost od direktnih investicija

u proces obrazovanja i podizanja kapaciteta lokalnih univerziteta; 6. zavisnost u pogledu priznanja naučnoistraživačkog rada, koja se ogleda u pritiscima na naučnike sa periferije da svoje radove objavljuju u prestižnim naučnim časopisima (koje, po pravilu, objavljuju renomirane izdavačke kuće u zemljama centra), ali i u nastojanju lokalnih časopisa da se nađu na listama prestižnih časopisa favorizovanjem objavljivanja radova na engleskom jeziku ili privlačenjem manje ili više priznatih naučnika iz zemalja centra kako bi povećali citiranost publikacija, što za posledicu ima slabiju razvijenost naučnih diskursa na lokalnim jezicima; 7. zavisnost u pogledu zahteva za razvoj određenih naučnih veština, koja za posledicu ima odliv kvalifikovanog naučnog kadra u zemlje centra (Alatas, 2022: 18–20).

Paradigmu centra i periferije kao modela za proučavanje globalnih nejednakosti u proizvodnji, širenju i recepciji naučnog znanja i oblicima naučne komunikacije koristi i nemačka sociološkinja Vibke Kajm (Wiebke Keim) (Spasić, 2021). Kardozo–Faletov (Cardoso & Faletto, 1979) trodimenzionalni model globalne ekspanzije kapitalizma Kajm nastoji da primeni u polju socioloških znanja. Ona izdvaja tri dimenzije u okviru kojih se može pratiti odnos centra i periferije u nauci: prva dimenzija, obeležena dihotomijom razvijenost-nedovoljna razvijenost nauke, ukazuje na stepen infrastrukturne i organizacione razvijenosti nauke, koja se ogleda u posedovanju materijalnih, institucionalnih i personalnih resursa, u podeli naučnog rada i naučnoj specijalizaciji, razvijenosti naučne zajednice, institucionalizaciji naučne discipline, razvijenosti profesionalnih udruženja, autonomiji u razvijanju naučnih kurikuluma i sertifikaciji naučnih kadrova; druga dimenzija se odnosi na stepen razvijenosti uslova rada i reprodukcije, odnosno na kapacitete nauke da samostalno razvija svoje institucije, kadrove i znanja (u okviru ove dimenzije razlikuju se autonomne i zavisne nauke, gde su ove druge primorane da stalno „uvoze” teorijske koncepte, istraživačke instrumente, udžbenike i druge nastavne materijale, ali i naučna zvanja iz zemalja centra; Kajm pri tom upozorava da autonomija nauke ne znači i njenu autarhičnost, jer se autonomne sociologije unapređuju kroz procese međunarodne saradnje i komunikacije, za razliku od zavisnih); treća dimenzija, određena pojmovnim parom centralnosti i marginalizacije, ukazuje na razlike u međunarodnom pozicioniranju, prepoznatljivosti, vidljivosti i prestižu koje uživaju pojedine sociologije ili naučni autoriteti, ali i univerzitetski obrazovni programi, časopisi, izdavačke kuće, projekti, itd. (ova vrsta pozicioniranja generiše moć da se presudno utiče na odabir istraživačkih tema, nastavnih sadržaja, teorijskih i metodoloških pristupa ili metadiskursa, odnosno na uspostavljanje socioloških škola, dominantnih paradigmi, ideologija, itd.) (Keim, 2008: 24–27).

Dihotomija centar-periferija u teoriji svetskog sistema proširena je pojmom poluperiferije. Ovaj trihotomni model primenjen je i u analizi hijerarhijskog strukturisanja proizvodnje znanja. O značaju znanja kao resursa koji je predmet nejednake razmene upozoravao je Đovani Arigi (Giovanni Arighi) (1985), ukazujući da se osnovne linije hijerarhijskog strukturisanja kapitalističkog poretka ne iscrtavaju više oko polja proizvodnje (sirovine naspram gotovih proizvoda), već oko intelektualnih delatnosti (*videti* i u: Chatterjee, 2021). Slično, i sam tvorac ovog pristupa, Imanuel Volerstin (Immanuel Wallerstein) značajno je mesto u svojoj teoriji posvetio kritici univerzalističkih pretenzija društvenih nauka u okviru svetskog kapitalističkog sistema. Volerstin ukazuje da je nastanak društvenih nauka u 19. veku obeležen političkim konfrontacijama oko kontrole nad znanjem (Volerstin, 2005: 117). Rodno mesto univerzalističkih pretenzija nauke su evropski univerziteti, čije su birokratizovane strukture dobile univerzalnu institucionalnu formu u celokupnom svetskom kapitalističkom sistemu nakon Drugog svetskog rata (Wallerstein, 2006). Društvene nauke su, smatra Volerstin, proizvod modernog svetskog kapitalističkog sistema, a njihova konstitutivna osobina je evropocentričnost.³ Ona se ne ogleda samo u načinima organizacije univerziteta i institucionalizacije društvenih nauka, nego i u univerzalističkim pretenzijama teorijskih modela koje ove nauke generišu, a koji su u značajnoj meri zasnovani na (zapadno)evropskom iskustvu i društveno-istorijskim obrascima. Evropocentričnost društvenih nauka istovremeno iskazuje njihov parohijalni karakter (Wallerstein, 1999: 168, 177).

Perspektive poluperiferije svoju primenu i popularizaciju u različitim oblastima društvenog proučavanja doživljavaju poslednjih decenija, posebno u radovima mlađih i naučnika srednje generacije koji dolaze iz Istočne i Jugoistočne Evrope (čija specifičnost nije samo poluperiferna pozicija u okviru svetskog kapitalističkog sistema, nego i zajedničko iskustvo socijalizma). Preuzimajući Volerstinov koncept poluperiferije, oslanjajući se, pri tome, i na doprinose postkolonijalnih pristupa istraživanjima političke ekonomije znanja, Marina Blagojević nudi svoju teoriju poluperiferijalnosti u proizvodnji znanja (Resanović, 2021: 122). Blagojević definiše poluperiferiju kao međuprostor između severa i juga, centra i periferije, „obuhvatajući prostore i aktere koji u njima delaju, a koji ‘izmiču’ iz kruto shvaćenih kolonijalnih kategorija” (Resanović, 2021: 123). Poluperiferija je u odnosu na periferiju previše „bela”, previše industrijalizovana, previše razvijena i bez kolonijalnog iskustva. S druge strane, samopimanje poluperiferije je takvo da zaostaje za centrom, da je nedovoljno razvijena,

3 Ekstenzivnu studiju različitih formi evropocentričnosti ponudio je Samir Amin (2009).

zaglavljena između zapada i istoka, u stalnom procesu tranzicije, reforme, nedovoljne strukturisanosti, puna ambivalentnosti, praznina i diskontinuiteta (Blagojević, 2009: 38–39). Iskustva poluperiferije razlikuju se i od iskustva centra i periferije, pa tako teorijski modeli razvijeni u centru i postkolonijalna kritika koja dolazi sa globalnog juga nisu primenljivi na hibridni, intermedijalni prostor poluperiferije (Resanović, 2021: 123). Drugim rečima, Blagojević se zalaže za konstituisanje zasebne epistemičke pozicije koja bi na adekvatan način odgovorila na posebnosti poluperiferije unutar svetskog kapitalističkog sistema.

Iskustvo društvenih naučnika iz evropske poluperiferije, smatra Blagojević, obeleženo je paradoksom: naime, svako nastojanje da se priključe naučnoj zajednici akademskog centra primorava ih da rade u uslovima na koje ne mogu da utiču, što za posledicu ima otuđenje od naučnih problema koje žele da istražuju; ukoliko pak žele da se bave temama i problemima koji su relevantni za lokalni kontekst, ukoliko ne primenjuju koncepte kreirane u akademskom centru, ostaju isključeni iz zapadnih projekata i akademskih struktura. Ova paradoksalna situacija dodatno je pojačana pritiskom na naučnike sa poluperiferije da se integrišu u akademske centre i prihvate globalne standarde akademske izuzetnosti, neretko bivajući primorani da kamufliraju svoju izvornu motivaciju za istraživanje i iskrivljuju probleme i koncepte koji potiču iz lokalnih konteksta. Posledica toga je da dolazi do „deformacije” znanja koje proizvode, ali i do sve slabije relevantnosti u okviru lokalne akademske zajednice i sve slabije upućenosti u lokalne društvene probleme (Blagojević & Yair, 2010: 339).

Oslanjajući se na svetsko-sistemska perspektiva, pojam poluperiferije koristi i Agneš Gađi (Agnes Gagy) u analizi društvenih pokreta i političkih procesa u zemljama Centralne i Istočne Evrope (Gagy, 2017). Epistemička dominacija društvenih nauka koje nastaju u centru, prema ovoj autorki, ima za cilj da legitimise hijerarhije koje su uspostavljene u okviru svetskog kapitalističkog sistema. Zapadno iskustvo „kapitalističke demokratije” uzima se kao jedino referentno pri formulisanju savremenih politikoloških (i socioloških) teorijskih modela. Pozivajući se na Amina (Amin, 1991), ona ukazuje da su u istorijskoj perspektivi demokratije zapadnog tipa, po pravilu, bile rezervisane samo za zemlje kapitalističkog centra, dočim su različiti vidovi diktatorskih režima bili više nego poželjni partneri u sprovođenju zahteva međunarodnog kapitala na periferiji. Drugim rečima, isti ekonomski procesi odgovorni su za konstituisanje demokratskih režima u centru i represivnih režima na periferiji. Imajući ovo na umu, ona se pita na koji način su političke vrednosti Zapada postale univerzalne? Odgovarajući na ovo pitanje, Gađi ukazuje na dejstvo strukturnih procesa koji oblikuju svetski kapitalistički sistem, ali i na efekat

primene konceptualnih resursa koji nastaju u nejednakim epistemičkim uslovima. Hijerarhijska struktura svetskog sistema se na taj način dodatno učvršćuje konceptualnim oruđima i teorijskim modelima (proizvedenim u centru i na osnovu iskustva centra) čija naknadna primena na (polu) periferijska društva po pravilu „otkriva” njihovo zaostajanje u razvoju.

Tokom protekle decenije perspektiva poluperiferije dopunjena je novim pristupom globalnog istoka. Martin Miler (Martin Müller) ukazuje na postojanje terminološke praznine (koju ni teorija svetskog sistema ni teorija globalnog juga nisu uspele da popune), a koja se odnosi na prostor koji ne potpada ni pod globalni sever ni pod globalni jug (Müller, 2020). Koncept globalnog istoka skovan je kako bi označio specifičnost nekadašnjih socijalističkih društava. Ipak, ovaj pojam ne referiše nužno na geografsku odrednicu, već, pre svega, na politički i epistemički prostor koji je ostao konceptualno i teorijski neprepoznat padom socijalističkih režima. Miler upozorava da je ova teorijska i terminološka praznina („siva zona”) u prepoznavanju globalnog istoka praćena dvostrukom isključenošću: naime, studije globalnog juga ne prepoznaju postsocijalistička društva kao svoj integralni deo jer ne dele zajedničko kolonijalno iskustvo, dok istraživanja i studije razvijenih kapitalističkih društava u najboljem slučaju prepoznaju tranzitorni karakter postsocijalističkih društava ka neuhvatljivoj modernosti (sa „Evropom” kao teleološkim horizontom), ili, u manje uvijenoj formi, ukazuju na njihovu civilizacijsku zaostalost (Müller, 2020).⁴ Za Milera, pristup globalnog istoka predstavlja neophodan epistemički korak ka vraćanju postsocijalističkih zemalja na geopolitičku mapu proizvodnje znanja, koji podrazumeva prepoznavanje i uvažavanje posebnosti njihovog iskustva, ali i povezanosti sa severom i jugom. On je važan i za izgradnju društvene teorije, koja neretko operiše ustaljenim binarnim opozicijama (sever–jug, bogati–siromašni, moćni–nemoćni, itd.), ne uvažavajući mnogostrukost ispoljavanja društvene realnosti (Müller, 2020).

Miler upozorava na nejednaku raspodelu moći u globalnoj proizvodnji znanja, u okviru koje je integracija istoka višestruko otežana: od teškoća naučnika da se prilagodi anglofonom svetu naučne produkcije usled činjenice da su tokom socijalističkog perioda gravitirali ka upotrebi ruskog jezika ili ka naučnim centrima u Sovjetskom Savezu, do nedovoljno razvijene institucionalne saradnje sa akademskim zapadom (koju su nauč-

4 Ipak, Miler upozorava da iako pojam globalnog istoka donekle korespondira sa Vollerstinovim konceptom poluperiferije, oni se ne mogu poistovetiti, posebno nakon pada socijalizma (Müller, 2020). Naime, u ekonomskom pogledu, jedan deo istočnoevropskih društava uspeva da se priključi kapitalističkom centru, pa time izlaze iz zone poluperiferije, dok, sa druge strane, ona koja ostaju na poluperiferiji nemaju mnogo toga zajedničkog sa drugim zonama poluperiferije izvan Evrope.

nici sa juga ipak održavali upravo usled postojanja nekadašnjih kolonijalnih veza). Akademske zajednice iz postsocijalističkih zemalja na taj način ostaju marginalizovane, a problemi istoka nedovoljno prepoznati kao validni u okviru zapadne nauke (Müller, 2019).

Milićev doprinos teorijskom određenju pojmovnog para centar–periferija u proučavanju organizacije nauke

Kao što je rečeno, jedan od prvih pokušaja da se perspektiva teorija zavisnosti uvede u sociološko proučavanje nauke u okviru domaće nauke o društvu vezuje se za tekst Vojina Milića „Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauke”. Naravno, Milićeva razmatranja ovog problema ne referišu na savremene pristupe o nejednakim uslovima proizvodnje znanja koja su prethodno prikazana, niti koristi ovu vrstu kategorijalnog aparata. U svom kritičkom osvrtu oslanja se na istraživanja iz sociologije nauke koja su bila aktuelna mahom sedamdesetih, i u nešto manjoj meri, osamdesetih godina, uključujući stanovišta koja su se razvijala u okvirima teorija zavisnosti.

Na početku, Milić ukazuje na to da je pojmovni par centar–periferija (koji se ponekad pojavljuje u trihotomnom obliku centar–poluperiferija–periferija), iako prisutan u sociologiji nauke, retko bivao na sistematičan način obrađen i teorijski razmotren. Razlog ovome je što njegova upotreba nije uvek bila teorijska, već pre formalna i apstraktna, očišćena od bilo kakvog društveno-istorijskog sadržaja, i mahom prisutna u bibliometrijskim istraživanjima. Stoga Milić nastoji da ukaže na šire idejne izvore datog pojmovnog para (i njegove proširene verzije), ukaže na terminološku raznovrsnost i pojmovne alternative, mogućnosti njegove istraživačke primene, ali i na teorijske probleme povezane s upotrebom termina centra i periferije (Milić, 1995: 479).

Podsticaji za uvođenje ovog pojmovnog para u sociologiji nauke, navodi Milić, došli su iz dva gotovo suprotstavljena teorijska pristupa – funkcionalističkog i neomarksističkog. On izdvaja Edwarda Shilsa, teoretičara funkcionalističke orijentacije, koji naizmenično koristi termine centar–periferija i metropola–periferija. Shils pojmu metropole daje integrativnu ulogu, koja se zasniva na pretpostavljenoj stvaralačkoj nadmoći koja se ostvaruje kroz delatnosti funkcionalnih grupa, odnosno elita, koje usmeravaju kulturni sistem centra. Shils ne podrazumeva nužno konfliktni odnos centra i periferije, već, naprotiv, ukazuje da bi bez povezanosti bivših kolonija sa metropolama njihov intelektualni život nazadovao (Shils, 1961 i Shils, 1968, prema Milić, 1995: 480–481).

Druga vrsta podsticaja dolazi iz neomarksistički orijentisanih teorija zavisnosti. Iako se teoretičari zavisnosti nisu primarno bavili intelektualnom zavisnošću periferije od centra, oni jesu ukazivali na potrebu podomaćenja (indigenizacije) celokupne kulture periferijskih zemalja. Milić ukazuje da su teorijska razmatranja teoretičara zavisnosti u značajnoj meri predstavljala osnovu za kasniji razvoj socioloških proučavanja nauke u zemljama periferije (Milić, 1995: 481).

Pored ova dva glavna teorijska izvorišta, on ukazuje i na cirkulaciju pojmovnog para glavna struja (*mainstream*) – periferija u okviru bibliometrijskih pristupa naukometriji. Značenje ovih pojmova je ovde različito nego u prethodna dva određenja, jer se odnose na osnovne ideje ili probleme koji preovlađuju u nekoj nauci, odnosno na ideje ili probleme koji su marginalizovani. Ovako definisan, ovaj se pojmovni par potom može koristiti za proučavanje veoma uskih naučnih područja (poddisciplina ili užih oblasti proučavanja) do međunarodnih komparacija (Milić, 1995: 482).

Milić dalje konstatuje da je primena ovog pojmovnog para u sociologiji nauke bila obeležena nepreciznostima, nedovoljnom teorijskom elaboracijom, neretko i formalizmom, bez jasnog određivanja njegovog sadržaja. On nastoji da ukaže na neke od osnovnih pravaca istraživanja u okviru sociologije nauke u kojima je ova dihotomna podela primenjivana, iako kako sam konstatuje, bez adekvatne teorijske obrade i dopune empirijskom evidencijom ili istoriografskim primerima.

Jedan od primera upotrebe ovog pojmovnog para je komparativno istraživanje razvoja nauke u Finskoj i Mađarskoj (Donner & Pal, 1985, prema Milić, 1995). Naime, u pomenutoj analizi, Donner i Pal koriste koncept periferije ukrštanja (*interface periphery*) kako bi njime označili položaj dve zemlje između istočnih i zapadnih centara. Ovaj pojam dobija jednu vrstu pozitivne konotacije u interpretaciji autora, te ukazuje na održavanje odnosa sa različitim akademskim centrima, autonomno preuzimanje i dalje razvijanje preuzetih naučnih dostignuća. Pozitivna strana ovakvog položaja ishodi iz činjenice da se naučna obaveštenja (ili teorijski koncepti) mogu preuzimati iz više centara, što omogućava raznolikost informacija, ali i samostalni naučni razvoj koji ne bi bio ugrožen dominacijom pojedinačnih naučnih centara (Milić, 1995: 483).

Drugi primer upotrebe navedenog pojmovnog para su istraživanja nauke u zemljama u razvoju. Milić konstatuje da je broj radova posvećenih razvoju nauke u zemljama u razvoju srazmerno mali, a i kada ih ima, reč je o zemljama koje spadaju u razvijenije zemlje periferije (Brazil, Indija, Meksiko, itd.). Ni u radovima ove vrste ne dolazi do sistematske i precizne upotrebe pojmova centra i periferije, a u prilog ovoj konstataciji

navodi primere potpuno suprotnih interpretacija vezanosti naučne zajednice postkolonijalne Indije za zemlje centra: s jedne strane, konstatuju se štetne posledice fetišizacije studija u inostranstvu, kao oblik kompradorskog mentaliteta i voljnog pristajanja na naučni kolonijalizam, dok se, s druge strane, ukazuje na onemogućavanje naučnika školovanih na inostranim univerzitetima da postanu ravnopravni članovi akademske zajednice u Indiji (Milić, 1995: 485–486).

Značajan deo studija posvećen je i pitanju uticaja velikih multinacionalnih kompanija na razvoj i strukturu nauke u zemljama periferije. Ove vrste analiza posebno su značajne kada je reč o razvoju prirodnih i tehničkih nauka, koji je ponekad izravno povezan sa strukturom pojedinih industrijskih grana i sa međunarodnom podelom rada. Ove studije pokazuju kako istraživačko-razvojne delatnosti u pojedinim naučnim granama cvetaju upravo tamo gde su skoncentrisani monopoli u povezanim industrijama. Ovo ima za posledicu da najkvalitetniji naučni kadar iz zemalja periferije završava u zemljama centra. S druge strane, u istraživačke potencijale zemalja periferije slabo se ulaže, a i ako se ulaže, reč je o nekim specifičnim istraživanjima (na primer, istraživanja tropskih bolesti). Jedna od posledica je i ta da struktura industrije i prisustvo multinacionalnih kompanija u perifernim zemljama u značajnoj meri utiče na razvojni disbalans u naukama (razvijaju se one naučne grane koje mogu doprineti industriji, dok se druge zanemaruju). Slično, kontrolom međunarodnih naučnih projekata multinacionalne kompanije utiču na naučnu politiku i razvoj naučnih institucija perifernih zemalja (Milić, 1995: 486).

Milić takođe primećuje da su studije u zemljama u razvoju u većoj meri posvećene stanju i organizaciji nauke unutar pojedinačnih zemalja periferije, a tek neznatno akademskom odnosu centra i periferije. Mahom se ističu negativne posledice organizacije nauke u zemljama periferije, kao što su: slabo integrisana ili čak nepostojeća naučna zajednica, slaba povezanost naučnika i institucija, te nerazvijena naučna infrastruktura. Ipak, on ističe da ove kritike ne uvažavaju početna stanja razvoja nauke u zemljama periferije, te činjenicu da je ipak zabeležen izvestan napredak. Pored toga, Milić kritikuje tendenciju da se svi organizacioni problemi nauke na periferiji pripisuju spoljašnjim faktorima, navodeći unutrašnje činioce koji mogu takođe doprineti nedovoljnoj razvijenosti (Milić, 1995: 487).

Treća vrsta upotrebe ovog pojmavnog para vezana je za bibliometrijska istraživanja koja postaju veoma popularna od sedamdesetih godina. I ovde su u fokusu naučni doprinosi zemalja u razvoju, koji se procenjuju na temelju nepouzdanih citatnih baza (*pogledati* i: Demeter, 2019; Marginson & Xu, 2021). Pojmovi centra i periferije se prećutno poistovećuju sa glavnom strujom i marginalnim tendencijama u nauci, gde se nekritički glav-

nom strujom proglašavaju one ideje, problemi i koncepti koji prevladaju u citatnim bazama, a u kojima, po pravilu, dominiraju radovi naučnika iz nekolicine naučnih centara (*videti* i u: Kwiek, 2015). Na taj način pojam periferije dobija potpuno drugačije značenje od onog koje je prethodno definisano u teorijama zavisnosti, pa se perifernim proglašavaju i pojedine nauke razvijenih zemalja. Razlog tome je što se pripadnost (akademskom) centru ili periferiji određuje prvenstveno putem prebrojavanja broja naučnih citata u časopisima indeksiranim u međunarodnim bazama, bez ulaznja u temeljnije probleme organizacije nauke. Ova istraživanja počivaju na još jednoj pretpostavci koja se retko problematizuje: naime, po pravilu se časopisi koji se nalaze u međunarodnim citatnim bazama po automatizmu tretiraju kao kvalitetniji (bez ulaznja u sadržinu i procenu kvaliteta radova), dočim se lokalni časopisi van ovih baza smatraju manje kvalitetnim, zastarelim, parohijalnim, i sl. Na taj način se i interesovanja i teme naučnika sa periferije, koji se bave lokalnim društvenim problemima, odbacuju kao manje važni, marginalni, periferni (Milić, 1995: 491).

Nakon pregleda različitih teorijskih izvora i primera primene pojmovnog para centar–periferija u sociologiji nauke, Milić nastoji da teorijski razjasni značenja pojmova centra (i njegovih sinonima) i periferije, a potom i da utvrdi kakva je vrsta odnosa između njih. Pre svega, on konstatuje da je organizacija i institucionalizacija nauke u nekoj zemlji u značajnoj meri određena dvama opštim faktorima: 1. njenom autonomijom u odnosu na druge društvene delatnosti (unutrašnji faktor), i 2. uključenosti u globalnu organizaciju nauke (spoljni faktor). Pored toga, mnogi vannaučni činioци, kao što su stepen privrednog razvoja, politički poredak, privredna, zdravstvena, spoljna, itd. politika, način strukturisanja osnovnih društvenih grupa, utiču ne samo na obim naučne delatnosti, nego i na njenu usmerenost i način na koji se organizuje. Od svih ovih faktora zavisi gde i na koji način će se formirati centri/središta nauke.

Organizacija nauke može se posmatrati unutar jednog društva, ili kroz odnose koji se uspostavljaju na međunarodnom nivou. Ipak, Milić ukazuje da se ove dve ravni, iako analitički odvojene, u realnosti ispoljavaju kao višestruko povezane. Iako se organizacija nauke obično razvija na teritoriji jedne države, prateći naučnu politiku, njen uspeh zavisi umnogome od međunarodnih kontakata. On stoga ukazuje na neophodnost proučavanja razvoja organizacije nauke na oba nivoa, kroz međusobno dopunjavanje uvida. Položaj nekog naučnog središta, po Miliću, zavisi od toga u kojoj meri ispunjava sledeće ključne zadatke za organizaciju nauke: 1. proizvodnja novih znanja i mogućnosti njihove primene; 2. evaluacija naučnih teorija, stvaranje novih sinteza, publikacija radova; 3. obučavanje novih naučnih kadrova; 4. primena naučnih znanja u oblikovanju različiti-

tih društvenih politika; 5. javni i publicistički angažman naučnika, diseminacija i popularizacija naučnih ideja (Milić, 1995: 496).

Dalje, razlike u unutrašnjoj organizaciji nauke različitih zemalja ne mogu se jednostavno uopštavati, jer su one plod istorijskih okolnosti. Ponekad su te razlike neobično velike unutar jednog društva, što je obično posledica velikih razlika u društveno-ekonomskom razvoju različitih delova društva. Milić ukazuje da je organizacija nauke unutar jednog društva jednostavna, monocentrična, samo u fazi razvoja nauke. Sa njenom institucionalizacijom dolazi do usložnjavanja razvoja, formiranja većeg broja centara na različitim teritorijalnim i regionalnim nivoima. Ponekad, kada je društvo etnički heterogeno, ovaj policentrični razvoj organizacije nauke može da sledi etničke linije. Međutim, ono što tipično karakteriše normalan razvoj nauke jeste pojava novih institucionalnih centara. Položaj ovih centara se pak ne može objasniti samo unutar društvenim činocima, već se moraju uzeti u obzir i spoljni faktori, kao što su odnosi sa međunarodnim naučnim centrima. Odnosi između naučnih centara unutar jednog društva po pravilu nisu simetrični, jer se njihov delokrug uticaja razlikuje. Takođe, oni nisu jednosmerni, jer i manji naučni centri doprinose jačanju uticaja većih centara. Ne treba izgubiti iz vida ni to da ponekad manji centri mogu biti slabije povezani sa većim centrima unutar jednog društva, dok svoj razvoj vezuju za neka udaljenija središta ili za međunarodne centre. Drugim rečima, Milić upozorava da su uzajamni odnosi naučnih središta i njihova geografska rasprostranjenost uticaja stvar istorijskih okolnosti, te da treba izbegavati shematsko tumačenje, a posebno upotrebu shema koje ove odnose apriorno posmatraju kao hijerarhijski ustrojene (Milić, 1995: 497).

Imajući ovo razjašnjenje na umu, Milić smatra da dihotomija, odnosno trihotomija centar–poluperiferija–periferija nije prikladna za razvrstavanje naučnih institucija prema naučnom kvalitetu. Na sličan način, smatra da ova kategorizacija ne može biti prikladna za razvrstavanje naučnih institucija višeg i nižeg ranga, nezavisno od njihovog geografskog položaja, ali ni za klasifikovanje institucija na temelju njihove geografske lokacije. Pojmovni par središte–periferija problematičan je i usled činjenice da u okviru jedne zemlje pojedine istraživačke oblasti mogu biti, makar privremeno, ispodprosečno razvijene, pa se tako unutar onoga što se naziva naučnim središtem može nalaziti periferija (na sličnu pojavu ukazuje i Burdije: Bourdieu, 1996; *videti i*: Demeter, 2019).

Problematičnost upotrebe ovog pojmovnog para Milić vidi i stoga što on implicira superiornost centra, odnosno zavisnost periferije. Pretpostavlja se apriorno da je naučni rad periferije lišen kreativnosti i naučnog potencijala, odnosno da periferija samo pasivno preuzima koncepte i ideje

koje dolaze iz centra. Ovakva predstava potom može da bude instrumentalizovana za opravdanje i ideološku legitimaciju činjenice da se organizacija nauke na periferiji podređuje organizaciji nauke u centru. Štaviše, ona je neretko prihvaćena unutar perifernih zemalja, gde se razvija kompradorski i lumpenmentalitet naučnika (posebno u nekadašnjim kolonijama). Iako su teoretičari zavisnosti ovu pojavu opisali, Milić ipak smatra da pojam periferije nije dostatan, jer se njime u prvi plan stavljaju odnosi periferije sa metropolom, a zamagljuju odnosi koji se formiraju unutar organizacije neke zemlje (kao što je gore pomenuta pojava kompradorskih intelektualaca) (Milić, 1995: 498).

Pored toga, u nekim od mogućih upotreba ovog pojmovnog para pojam centra se svodi na nekolicinu naučnih institucija u razvijenim zemljama, dok periferija obuhvata gotovo ceo svet, što ukazuje na nedovoljnu određenost dva pojma. Ovo se posebno odnosi na funkcionalističko, odnosno Shilsovo određenje, gde se intelektualnim središtima proglašavaju intelektualne zajednice pojedinih zemalja (metropola). Milić ukazuje da je uloga pojedinih metropola u razvoju nauke istorijski promenljiva. Pored toga, teško je tvrditi da je u razvoju nauke, u pojedinim istorijskim epohama, postojalo samo jedno središte, odnosno da je organizacija nauke na globalnom nivou bila monocentrična, gde je periferija samo pasivno oponašala dostignuća vodeće naučne sile (Milić, 1995: 498).

Pojam naučne periferije ne označava samo zaostalost, nedovoljnu razvijenost, nego i zavisnost. Kao antipodi ovim terminima su pojmovi naučne autonomije, podomaćenja i samopouzdanja. Ovi pojmovi se, prema Miliću, retko sistematski razmatraju. On stoga nastoji da odredi različite oblike naučne zavisnosti/nezavisnosti. Stanje zavisnosti jedne nauke označava situaciju u kojoj nema kvalifikovanih domaćih naučnika ili određenih naučnih institucija. Naučni rad i obrazovanje se odvijaju na stranim jezicima, dok se veći deo izvorne naučne građe pohranjuje na univerzitetima metropole. Ova forma zavisnosti je tipična za kolonijalno stanje. Sticanjem državne samostalnosti nekadašnja kolonija dobija mogućnost da stvara sopstvenu organizaciju nauke. Međutim, usled ekonomske i kulturne nerazvijenosti, položaj kolonije je dosta lošiji od položaja drugih perifernih zemalja. Ipak, sticanje autonomije omogućava samostalni razvoj, koji počiva na podomaćenju (indigenizaciji) obrazovanja naučnih kadrova, jezika kojim se naučno komunicira i naučnih problema i koncepata. Autonomna organizacija nauke može biti rezultat samostalnog društveno-ekonomskog razvoja i položaja u međunarodnim odnosima same zemlje, ali i zrelosti (to jest, sposobnosti nauke da proizvodi naučna dostignuća koja će zadovoljavati važne društvene potrebe) i širine (upućenosti u međunarodne naučne tokove) organizacije nauke. Nezavisna organizacija

nauke podrazumeva njenu sposobnost samoreprodukcije, tj. obrazovanja naučnih kadrova na svim stepenima kvalifikacija. Autonomija i samopouzdanje nauke mogu doprineti njenom daljem razvoju jedino ako su uspostavljeni epistemološki i etički standardi naučne delatnosti. Konačno, samopouzdana nauka ima autonomiju u proceni naučnih dostignuća i rezultata, ali i sposobnost odbrane naučnog i moralnog integriteta naučnika (Milić, 1995: 499–500).

Zaključak

Na kraju, neophodno je, ukratko, osvrnuti se na Milićev doprinos razjašnjenju upotrebe pojmovnog para centar–periferija u globalnoj proizvodnji znanja. Pre svega, radi se o inicijalnom pokušaju, u okviru domaće sociologije, da se doprinese utemeljenju specifičnog polja proučavanja u sociologiji nauke koje je, krajem osamdesetih godina, bilo u početnim fazama razvoja čak i u međunarodnim okvirima. Imajući ovo u vidu, kritike koje je Milić uputio upotrebi ovog pojmovnog para treba shvatiti kao nastojanje da se oni na sistematičan i precizan način teorijski odrede, ali i da se utvrdi njihova heuristička plodnost u proučavanju organizacije nauke. Drugim rečima, treba ih posmatrati s obzirom na naučni i globalni društveni kontekst u kojem su nastale. Pojedini kritički uvidi koje iznosi razumljivi su s obzirom na tadašnje stanje nerazvijenosti teorijskih pristupa koji danas cirkulišu, ali i s obzirom na činjenicu da je njihov naknadni razvoj u značajnoj meri bio podstaknut promenjenim globalnim kontekstom u okviru kojeg se događa proizvodnja znanja. Na taj način, shodno promenjenim društvenim okolnostima na globalnom planu, praćenim slomom bipolarnog (akademskog) sveta, širenjem procesa (akademske) globalizacije, ali i univerzalizacijom zapadnih teorijskih koncepata, metodoloških pristupa, te kriterijuma izuzetnosti u nauci, skrojeni su i novi teorijski koncepti, te razrađeni i precizirani već postojeći, kako bi se objasnile teškoće naučnih zajednica sa (polu-)periferije da se na ravnopravan način priključe globalnoj proizvodnji, diseminaciji i vrednovanju naučnih znanja (*videti* u: Mignolo, 2020). Pored toga, savremeni (kritički) pristupi hijerarhijskom strukturisanju proizvodnje znanja formulisani su u dobroj meri i kao izraz iskustva naučnika sa (polu-)periferije u eri obeleženoj ubrzanjem procesa globalizacije, te njihove potrebe da (nanovo) pribave legitimaciju (lokalnim) epistemičkim pozicijama (Bacevic, 2021) koje nisu centrirane oko dominantnih akademskih režima koji se razvijaju u zapadnoj nauci (o društvu) (Shiva, 1993).

Ipak, ova kontekstualna određenost/ograničenost Milićeve kritike ne znači da je ona lišena elemenata koji su i danas aktuelni i koji (s pravom)

pozivaju na oprez pri upotrebi navedenih koncepata. Pre svega, čak i u okviru kritičkih osvrtâ na hijerarhijsko pozicioniranje naučnih zajednica i znanja koje one proizvode, a koja zastupaju savremeni teoretičari, prećutno se podrazumeva lišenost kreativnog potencijala nauke na (polu-)periferiji i na taj način doprinosi legitimaciji nejednake akademske podele rada. Drugo, stavljanjem u istraživački fokus spoljnih činilaca koji doprinose organizaciji nauke na (polu-)periferiji, te na odnose koji se uspostavljaju sa međunarodnom akademskom zajednicom, zamagljuju se unutrašnji faktori, odnosno način na koji se akademsko polje pozicionira u odnosu na druga polja i podsisteme (politički, ekonomski, kulturni, i sl.). Drugim rečima, organizacija nauke nije i ne može biti određena jedino uključenošću u međunarodne naučne tokove, nego i sposobnošću da se autonomno razvija na unutar društvenom planu. Konačno, apriorna kategorizacija naučnih zajednica na centralne, poluperiferijske i periferijske, bez uzimanja u obzir konkretnih društveno-istorijskih činilaca, neretko vodi u reprodukovanje shematskih klasifikacija koje ne doprinose osvetljavanju razvojnih specifičnosti i konkretnih načina organizacije nauke u pojedinim društvima u vremenskoj perspektivi.

Literatura

- Alatas, S. F. (2003). Academic Dependency and the Global Division of Labour in the Social Sciences. *Current Sociology*, 51(6), 599–613.
- Alatas, S. F. (2022). Political Economies of Knowledge Production: On and Around Academic Dependency. *Historical Sociology*, 35(1), 14–23.
- Amin, S. (1976). *Unequal Development*. The Harvester Press.
- Amin, S. (1991). The issue of democracy in the contemporary Third World. *Socialism and Democracy*, 7(1), 83–104.
- Amin, S. (2009). *Eurocentrism*. Monthly Review Press.
- Babović, M. (2018). Gender and economic inequalities: Trends in feminist economics and sociology at the centre and semi-periphery of the global knowledge production system. *Sociologija*, 60(1), 11–34.
- Bacevic, J. (2021). Epistemic injustice and epistemic positioning: towards an intersectional political economy. *Current Sociology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00113921211057609>.
- Blagojević, M. & Yair, G. (2010). The Catch 22 syndrome of social scientists in the semiperiphery: Exploratory sociological observations. *Sociologija*, 52(4), 337–358.
- Blagojević, M. (2009). *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*. IKSI.
- Bourdieu, P. (1996). *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Polity Press.

- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1999). On the Cunning of Imperialist Reason. *Theory, Culture & Society*, 16(1), 41–58.
- Cardoso, F. & Faletto, E. (1979). *Dependency and Development in Latin America*. University of California Press.
- Chatterjee, S. (2021). On the Theory of Knowledge Resource Inequality: Role of Knowledge Capital in Social Transformation. *MPRA Paper*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/105221/>.
- De Sousa Santos, B. (2018). *The End of Cognitive Empire*. Duke University Press.
- Demeter, M. (2019). The World-Systemic Dynamics of Knowledge Production: The Distribution of Transnational Academic Capital in the Social Sciences. *Journal of World-Systems Research*, 25(1), 111–142.
- Dos Santos, T. (1970). The Structure of Dependence. *American Economic Review*, 60(2), 231–236.
- Fasenfest, D. (2010). A Political Economy of Knowledge Production. *Critical Sociology*, 36(4), 483–487.
- Frank, A. G. (1969). Development of Underdevelopment, In: A. G. Frank, *Latin America – Underdevelopment or Revolution: Essays on the Development of Underdevelopment and the Immediate Enemy* (pp. 3–17). Monthly Review Press.
- Gagyí, A. (2017). What it takes to compare non-core movements: a world-systems perspective. Two cases from contemporary East Central European movements. *Interface: a journal for and about social movements Article Volume*, 9(2), 61–82.
- Grosfoguel, R. (2007). The epistemic decolonial turn. *Cultural Studies*, 21(2), 211–223.
- Grosfoguel, R. (2019). Epistemic Extractivism. A Dialogue with Alberto Acosta, Leanne Betasamosake Simpson, and Silvia Rivera Cusicanqui. In: B. de Sousa Santos & M. Meneses (Eds.), *Knowledges Born in the Struggle* (pp. 203–218). Routledge.
- Hountondji, P. (2002). *The Struggle for Meaning*. Ohio University Center for International Studies.
- Hughson, M. (2018). Editor's Word. *Sociologija*, 60(1), 9–10.
- Jekanowski, R. W., Pasek, A. & Elliot, K. (2022). *The Ways We Work: Part 2, Extractivism in the University*. <https://historiansforfuture.org/the-ways-we-work-part-2-extractivism-in-the-university/>.
- Jessop, B. (2018). On academic capitalism. *Critical Political Studies*, 12(1), 104–109.
- Keim, W. (2008). Social sciences internationally: The problem of marginalisation and its consequences for the discipline of sociology. *African Sociological Review*, 12(2), 22–48.
- Kwiek, M. (2015). Inequality in Academic Knowledge Production. The Role of Research Top Performers Across Europe. In: E. Reale & E. Primeri (Eds.), *The Transformation of University Institutional and Organizational Boundaries* (pp. 203–230). Brill.

- Marginson, S. & Xu, X. (2021). Moving beyond centre-periphery science: Towards an ecology of knowledge. *Working paper no. 63*. Oxford University Research Archive. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f139bfcc-1e7b-4fbd-879a-f44732058c21>.
- Mignolo, W. (2000). *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton University Press.
- Mignolo, W. (2020). The Logic of the In-Visible: Decolonial Reflections on the Change of Epoch. *Theory, Culture & Society*, 37(7–8), 205–218.
- Milić, V. (1995). Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauke. U: V. Milić. *Sociologija nauke* (479–501). Odsek za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Müller, M. (2019). Goodbye, Postsocialism! *Europe-Asia Studies*, 74(1), 533–550.
- Müller, M. (2020). In Search of the Global East: Thinking between North and South. *Geopolitics*, 25(3), 734–755.
- Muller, S. M. (2021). *The Incentivised University*. Springer.
- Petkovska, S. (2017). *Uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji: vrednosti, diskursi i institucije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, FPN.
- Petkovska, S. (2021). Decolonial Emancipation on the Postsocialist Peripheries and the Future of Critical Pedagogy. In: I. Cvejić et al. (Eds.), *Liberating Education: What From, What For?* (pp. 167–183). IFDT.
- Resanović, M. (2021). Kulturna potrošnja i proizvodnja kroz prizmu poluperiferijalnosti. U: Z. Antonijević & S. Čopić (ur.), *Feminizam, aktivizam, politike: proizvodnja znanja na poluperiferiji*. Zbornik radova u čast Marine Blagojević Hughson, (117–137). IKSI.
- Shiva, V. (1993). Monocultures of the Mind—Understanding the Threats to Biological and Cultural Diversity. *Indian Journal of Public Administration*, 39(3), 237–248.
- Spasić, I. (2021). Lociranost znanja: novije kritike slepih mrlja društvene teorije. U: Z. Antonijević & S. Čopić (ur.), *Feminizam, aktivizam, politike: proizvodnja znanja na poluperiferiji*. Zbornik radova u čast Marine Blagojević Hughson, (89–116). IKSI.
- Višić, T. & Poleti Ćosić, D. (2018). Gender and migration re-visited: Production of knowledge and feminism (in) between semi-periphery and the core. *Sociologija*, 60(1), 255–274.
- Volerstin, I. (2005). *Uvod u analizu svjetskog sistema*. Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Wallerstein, I. (1999). *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*. University of Minnesota Press.
- Wallerstein, I. (2006). *European Universalism – The Rhetoric of Power*. The New Press.

Vojin Milić's Contribution to the Study of Global Inequalities in the Production of Knowledge: A Theoretical Consideration of the Use of the Conceptual Pair Center-Periphery in the Study of the Organization of Science

Abstract: During the past decades, with intensification of the processes of academic networking, the number of works that problematize global academic inequalities, offering theoretical elaborations of causes, consequences and mechanisms of the structuring of global hierarchies in knowledge production, is also growing. Given that these inequalities are structured on a political, economic, cultural and geographical level, they are often discussed in terms of dependency and world-system theory (where the lines of distinction are drawn between center, semi-periphery and periphery) or modern post-colonial theories (within which the Global North, Global South and, more recently, the Global East are distinguished). In recent years, the problem of inequality in the global production of knowledge has been increasingly thematized or used as an analytical concept within domestic social science, as well. However, one of the pioneering works, which pointed to the aforementioned tendency much earlier than it became fully formed and popularized in social science, is related to Vojin Milić's text entitled „Center-periphery relations as a problem in the social study of science”, published first in 1989, within the journal *Sociologija*, and later in 1995, as part of the authors' extensive monograph *Sociology of Science*.

Keywords: center, periphery, global inequalities, production of knowledge, organization of science